

A kapitalizmus jövő célja — a szociál-kapitalizmus

Írta: Hantos Elemér

A nemzetközi racionalizálási mozgalom, amely az utóbbi években a világ nyersanyag-gazdálkodását és ipari termelését hatalmába kerítette, a legközelebb életrehívandó Nemzetközi Bankkal pedig a pénz- és hitelügy terén is győzedelmesen előrenyomult, nem maradhatott hatás nélkül a fennálló kapitalista gazdasági rendszerre nézve sem. „Szocialista tervgazdaság” — hangzik az egyik oldalon, — „szervezett kapitalizmus” — hallatszik a másik oldalon, míg a két véglet között sokan abban a tompa érzésben élnek, hogy elkövetkezett az éjszaka, amely a kapitalizmus alkonyát a szocializmus hajnalával váltja fel. Új világrend kezdete-e ez az átalakulás, amely a nemzetközi racionalizálással megindult és ha igen, a szocialista gazdasági rendszer lépcsőfoka, vagy a kapitalista gazdálkodás újabb formája-e?

Ez a kérdés áll a gazdasági problémák előterében, mióta Werner *Sombart* a német szociálpolitikai egyesület zürichi kongresszusán 1928-ban megállapíthatni vélte, hogy a kapitalista gazdasági rendszerben a kimerülés tünetei jelentkeznek, amelyek arra mutatnak, hogy a kapitalizmus fénykorából a hanyatló kapitalizmus korszakába léptünk, ahonnan az út önmagától siklik a szocialista gazdálkodási rendszer felé.

Habozás nélkül állapíthatjuk meg, hogy a gazdasági élet szellemében és szervezetében ezidő szerint *alapvető változások* mennek végbe, amelyek nemcsak mennyiségi, hanem minőségi átalakulást is jeleznek. Kétségtelen továbbá, hogy *a gazdasági átalakulás*

szoros összefüggésben áll az előretörő racionalizálással.

Ezzel szemben mégis korai dolog volna új gazdasági rendszerrel, vagy akár csak új gazdasági fokozatról beszélni, amely lépcsőfoknak volna tekinthető a szocialista alkotmány felé.

A gazdasági fejlődés, adott gazdasági helyzetből másik helyzetbe történő átmenet *Schumpeter* szerint három módon történhetik. Egyrészt a népesség és a termelőeszközök növekedése útján, másrészt a gazdaság körén kívül álló események hatása alatt, amelyek a gazdasági életre természeti jelenségeként hatnak, végül akként, hogy egyesek a gazdasági tapasztalatokon és megszokott formákon felülemelkedve az adott gazdasági viszonyokban új lehetőségeket ismernek fel és valósítanak meg.

Mindhárom most említett fejlődési mód felfedezhető¹ a mai gazdasági helyzetképben. A termelési apparátus túlméretezettsége a válságnak legnyilvánvalóbb tényezője, másrészt a háború és utórezgéseinek nagymérvű szociális eltolódásokat és új gazdasági életben történő politikai beavatkozásokat vontak maguk után, végül *a racionalizálási törekvések soha nem sejtett mértékben segítették elő új lehetőségek felismerését és megvalósítását.*

Mindezek ellenére is korai volna a meglévő gazdasági rend alkonyáról és új rendszer megszületéséről beszélni, mert *a kapitalista gazdasági rend lényegét a jelzett átalakulások nem érintik.* A kapitalizmus lényege a magántulajdon, a szerződési szabadság, a nyereségre való törekvés és a szabad verseny. A kialakuló új rend a most említett tényezők egyikét sem veszélyezteti, egyikét sem kapcsolja ki.

Látszólag ugyan a folyamatban lévő hatalmas koncentrációs folyamatnak legerősebb mozgatója a szabad verseny mellőzésére való törekvés. A legtöbb nemzetközi gazdasági alakulat tényleg az erősödő verseny nyomása alatt jött létre. A nyereségre való tö-

rekvésen alapuló gazdaságnak piacra van szüksége, amelyen az ár kialakul és a piaci áralakulás előfeltétele a verseny. Korántsem szükségszerű azonban, hogy a verseny vad, atomizált verseny legyen, amelynél az egyes csoportok nem egyenlő fegyverekkel küzdenek és amelynél a gazdaságilag legjobbak győzelme semmivel sincsen biztosítva. A kartelleknek és hasonló szervezeteknek taz a célja, hogy *a mértéktelen verseny helyébe szabályozott versenyt léptessenek*. „Kartellek és hasonló alakulatok nem a konkurrencia kiküszöbölői, hanem csupán a verseny célszerűbb formái”, mondja Weber Adolf, aki csatlakozik *Liefmannak* ahhoz a véleményéhez, amely szerint a szükségletek legteljesebb kielégítését az a szervezet biztosítja, amely

„bizonyos tekintetben monopólium, a szabad verseny alapján a legolcsóbb kínálat monopóliuma, amelynél azonban a monopolisztikus helyzet kihasználásakor a háttérben mindig a verseny lehetősége áll. A verseny elve lappangva mindig hatályos és minden időben árharcokhoz vezethet, amely így a monopolisztikus helyzet kihasználását akadályozza. Monopólium és az ilyen értelemben vett verseny, vagis az álarc lehetősége kell hogy bizonyos tekintetben mint labilisán ellensúlyozott tényezők egymás mellett fennálljanak.”

Ennek az ellensúlynak megteremtéséről különböző körülmények gondoskodnak. Először is teljes monopolizálás eddig egyetlen iparágban sem történt még, másodsor *a kíméletlen áremelések állandóan lehetővé teszik újabb versenytársak jelentkezését és így önműködő féket teremtenek*. Végül a nagy koncentrációs alakulatokon belül bizonyos érdekcsoportoknak mindig lesznek szétágazó érdekeik, ami az árpolitikában egy közép vonal betartására vezet. A nemzetközi kartellek nem törekednek monopolisztikus helyzetük kiaknázására, hanem az árak stabilizálására és nyugodt fejlődésére az irracionális verseny és mindenekelőtt a dumping kiküszöbölése révén.

A megsemmisítő nemzetközi konkurenciával kapcsolatos károk kiküszöbölése ezért egyáltalán nem jelenti a verseny kiküszöbölését. A kapitalista versenygazdaság megmaradt, a verseny formáinak változása mellett. Ez a változás azonban elegendő ahhoz, hogy a fejlődés nyugodt egyenletességét biztosítsa.

De vajjon ez az egyenletes fejlődés nem fog-e a kezdeményező energiáknak, a kapitalista vállalkozói szellemnek megbénulásához vezetni? *Sombart* a kérdést igenlően dönti el. A racionalizálással megcsappan a régi igazi vállalkozókban rejlő bátorság, az üzleti és vállalkozási merészség és kíméletlenség. Az üzletvezetésben összébb szűkül a sajátos kezdeményező vállalkozói szellem, az üzleti érzéknek és a nyereségtörekvésnek jelentősége. A kapitalista szellem teljesen „át fog racionalizálódni” és *ez a szellem már nem lesz kapitalisztikus, más oldalról viszont a nagy nemzetközi vállalkozói kapcsolatokat a féktelen egyéni nyereségvágy szülöttjeként bélyegzi meg*, vezetőiket pedig, mint a világfogyasztás monopolisztikus kizsákmányolóit, a hatalmi vágy elvakultjait, akik az egyes országok közgazdaságán túlemelkedni kívánnák, hogy azokat uralmuk alá hajthassák.

Ezekkel az ellentmondó felfogásokkal szemben igazolható, hogy a konszernek vezetői nem tekinthetők a marxista hagyaték végrehajtóinak, sem az imperialista hatalmi politika hagyományosainak. A kapitalista vállalkozói rendszernek elkanyarodása egyik irányban sem állapítható meg és attól sem kell tartani, hogy a nagy vállalkozói egyéniségek, vagy jelentőségek megszűnének.

A vállalkozói tevékenység problémája a mai világ-gazdaságban éles megvilágítást nyer *gr. Degenfeld-Schomburg* bécsi nemzetgazdász műveiben. Ellentétben *Sombart*tal, aki a hanyatló kapitalizmusnak most meginduló átmeneti periódusában a vállalkozói egyéniségek háttérbeszorulását látja és ellentétben *Schum-*

peterrel, aki nem csupán a vállalkozói típusok megváltozását, de a vállalkozói egyéniségek jelentőségének csökkentését is megállapítja, gr. *Degenfeld-Schomburg* a legújabb fejlődés eredményéből arra következtet, hogy az üzemnek és vállalkozásnak konkurrenciája egyes vállalatok hatalmi pozíciójának és ezzel kapcsolatosan a vállalkozói egyéniségeknek jelentőségét fokozta. A modern gazdasági vezér gondolkodásmódja mindenesetre megváltozott. A vállalkozás rentabilitására való törekvés ma is főszempontja ugyan, ezzel azonban a legszorosabb kapcsolatban jelentkezik a közérdek figyelembe vétele. Bizonyos veszélyek fennforgása azonban nem tagadható. Megtörténhetik, hogy a közvélemény nyomása alatt az államnak a munkavállalókkal szemben és a gazdasági biztonság szükségleteinek hatása alatt a vállalkozóknak önmagukkal szemben létesített megkötései olyan erősek és súlyosak lesznek, hogy a vezetői tevékenységet teljesen megbénítják. Ilyen körülmények között azután a legzseniálisabb és önállóságra törekvő vezető sem fejthetne ki tulajdoni vállalkozói tevékenységet, hanem munkája igazgatási tevékenységre korlátozódnék. Ebben az esetben persze a vállalkozói egyéniség jelentősége megszűnne, de nem azért, mintha a gazdaságnak nem volna rá szüksége, hanem mert külső béklyók akadályoznák meg tevékenységében. Ekkor azután a tiszta tervezettség temetői nyugalomban a közigazgatás is sírját lelné.

Az eddigi fejlődésnek előítéletektől ment szemlélete azt mutatja, hogy *egyelőre sohasem törekszenek olyan megkötésekre, amelyek szükségszerűleg visznek a szocialisztikus értelemben vett tervezettséghez.* Az orosz szocializálás példája mindenütt kijózanítólag hatott. A racionalizálási mozgalom keletkezése és célja merőben különbözik az internacionális tervezettségére való törekvéstől. Ezúttal a közhatalom birtokában kívánja az egész gazdasági élet egységes szabályozását, míg a racionalizálás elsősorban a vállal-

kozók kívánsága és nem egyszer az állami akarat megkerülésével igyekszik célja felé. A nemzetközi tervgazdaság, amiként azt a történelmi materializmusban élő szocializmus, vagy a gazdasági élet törvényszerűségeit félreismerő állami szocializmus óhajtja, a világgazdasági racionalizmus kerülő útján nem valósítható meg. Ezt ma már szocialista részről is felismerik és óvakodnak annak a feltevésnek elfogadásától, mintha a kapitalizmus szervezkedése önmagában a szocializmus előkészítését jelenthetné. Ez a feltevés nem venné figyelembe azt, hogy a kapitalizmus szervezése a világgazdaság keretében új és erős hatalmi pozíciókat teremt és ezáltal ellentálló erőben nyer. A szocialista ideát tényleg nem is lehet a mai gazdasági épület újabb felülépítményeként megvalósítani, hanem új alacsony megalapozásra van szüksége, amit némelyek etikai szempontból talán szívesen látnának, de aminek gyakorlati megvalósulása a fejlődési lehetőségeket egy évszázaddal vetné vissza.

Ha a racionalizálást ezek szerint nem is lehet a szocializmusra való átmenetnek tekinteni, mégis a *szociális ideálok megvalósításának úttörője lehet* és egyre szélesebb köröket részesíthet a nagy vállalatok eredményében. A racionalizálás a fokozott stabilitás és produktivitás útján a termelésben résztvevők számára a termelés eredményéből állandóbb és megfelelőbb részt és ezáltal fokozott munkakedvet biztosít. Ennek felismerésére vezethető vissza az, hogy a szocialista munkainternacionálénak 1928-ban megtartott bruxellesi kongresszusa a pártot a koncentrációs törekvések és a racionalizálás támogatására hívta fel.

A kapitalizmus a racionalizálási folyamatból nem került ki meggyengültén, sőt az utóbbi idők bizonyos eseményei arra mutatnak, hogy a legnagyobb teljesítmények kora még csak ezután következik. A delelőjére jutott kapitalizmus vállalkozási bátorságát például egy *Ivar Kreugertől* elvitatni alig lehet.. Tevékenységének súlypontja a gyufagyártás, Emellett

azonban saját gyárai vannak gépek készítésére, fűrésztelepei, papírgyárai, litográfiai intézete, elektrotechnikai telepei. Nagy erdőségek, több vasútvonal, jelentős kereskedelmi hajópark és számos erőmű felett rendelkezik. Mindezekon felül azonban — és ez jellemző a racionalizálásra — gondol *Kreuger* arra is, hogy a fejlődés folyamán a gyufa iránti kereslet megcsökkenhet és ezért trösztjéhez nagy ércérdekeltségeket is hozzákapcsol, hogy minden eshetőségre készen, működési területet biztosítson magának.

A jövőről és a vállalat folytonosságáról való gondoskodás a mai idők megfontolt vállalkozóját arra bírja, hogy személyes igényeit a vállalat anyagi szükségleteinek alá rendelje. A munka eredményének fokozatosan emelkedő részét engedi át vagy magának a vállalatnak, vagy a hozzá közelálló konszerneknek. A munka egyre növekedő része akkumulálódik.

„Racionalizálásunk szellemében az a legkülönösebb — írja Julius Hirsch, — hogy a jövő generációnak fogyasztó-készségét korlátlanul magasra értékeli. A racionalizálásnak ez a jövőre gondoló tendenciája rendkívül valószínűtlenné teszi azt a jóslatot, hogy az új gazdasági rend tartama a depresszió idejétől függ. Új konjunktúra-hullám, amelyet talán a népesség szaporodása, nagy jelentősége, új technikai kombinációk, vagy a gazdaság dinamikájának más mozzanatai idéznek elő, nem fog bennünket a kötetlen gazdaság holtak vélt formáiban visszavetni.”

Ilyen fejlődésnek azonban ellent mond az a tény, hogy a nemzetközi összműködésre vezető racionalizálás nem átmeneti jelenség, hanem folytatódó folyamat, habár el kell ismerni, hogy a legerősebb fejlődés a gazdasági krízis idejére esik és ha a nemzetközi kapcsolatokban csupán a piac befolyására irányuló rendszabályokat látnánk, feladatuk akkor sem korlátozódik a depresszió idejére, ellenkezőleg a konjunktúrának kifejezetten fölfelé irányuló periódusá-

ban is nagy jelentőséghez juthat, amikor is a válság hullámai folytán történő visszahanyatlástól való félelem váltja ki a rizikó elosztására irányuló törekvéseket.

A racionális piacpolitika mellett a nagy nemzetközi szervezeteknek racionális beruházási és termelő politikát is kell követniök, amely a konjunktúra minden alakulatában együttes eljárást kíván meg.

„A gazdaságtalanság ellen folyó modern harc — írja Bente — nem csupán a munkamódok tökéletesítésére irányuló kísérlet, hanem annak az alapvető változásnak kifejezése, amely a gazdasági élet szellemében és struktúrájában magának utat tör és az individualista, szabad kapitalizmusnak a közgazdaságilag organizált kapitalizmus által történő felváltására irányul.”

Ezt a közgazdaságilag szervezett kapitalizmust az eddigi individualisztikus kapitalizmussal szemben szociál kapitalizmusnak nevezném, nem az új, talán ellentmondó kifejezés kedvéért, hanem mert úgy rémlik nekem, mintha a specifikusan kapitalista rendszer leg-erősebben szociális szellemében változott volna meg és jövője is attól függene, hogy ebből a szociális szellemből mennyit tud magáévá tenni.

A rendszer szellemének megváltozása az emberi tényezőnek magasabb értékelésében jut kifejezésre. Nagy szervezetek vezetői fokozott munkakedvet nyernek, mert az a gondolat, hogy állandó cél szolgálatában működnek, nagyobb vonzóerőt gyakorol rájuk. A vállalatoknak a munkásnak megtartására irányuló érdekei is emelkednek, mert a racionalizált munka módszerei speciálisan képezett munkáskezeket igényelnek. A racionalizálás kétségtelenül a munka mechanizálását, átmenetileg pedig a munkanélküliséget is maga után vonja. Ezzel szemben leveszi a munkásokról a durva manuális munkaterhét, amely a munkaidő megrövidítését, míg a meggyorsított munkatempó az elbocsátott munkásoknak újból munkába állását teszi

lehetővé. *Az emberi munkaerő ökonómiájának kérdése teljesen a racionalizálás területéhez tartozik, sőt egyenesen ez az alapja.* A világgazdaság csak alulról felfelé, csak az egyes vállalatokon keresztül racionalizálható és az egyes vállalatok ismét csak alulról felfelé az emberi erőknek és képességeknek takarékos felhasználása útján racionalizálhatók.

Az emberi tényezőnek a racionalizálás előrehaladása útján történő magasabb értékelése az emberiség jobb sorsát fogja megteremteni és *a kapitalizmus és szocializmus között tátongó szakadékot összebb fogja szűkíteni.* Christian Eckerttel együtt a kapitalizmus agkori gyengeségéről szóló tannal szemben meg kell állapítani, hogy *a gazdasági szellem, amely a nyereségre való törekvést szociális megértéssel nemesíti meg, a legmagasabb technikai teljesítmény mellett a kapitalizmus igazi virágkorát hozhatja meg.*

Szociális tartalomban megerősödve és teljesítő-képességben megnövekedve a kapitalizmus ereje íné mindig emelkedőben van. Ez nem jelenti azt, hogy a kapitalizmus örök kategória és hogy a kapitalista rendszer az egyetlen elképzelhető gazdasági rend. Talán eljön az idő, amikor a társadalmi rend a maitól eltérőleg nem az emberi egoizmus szerint igazodik, amikor a szociális szellem fogja az egoizmust, mint a gazdasági tevékenység mozgatóját helyettesíteni. Ebben az esetben a gazdaság rendje is alapjában meg fog változni. Korlátozott időre kiszabott emberi létünk azonban nem engedi meg, hogy gazdasági rendszereket ilyen jövőbeli eshetőségekre építsünk. Be kell érünk az adott előfeltételekkel és meg kell kísérelnünk a meglévőből a legjobbat kihozni, amikor a szociális cél felé törekszünk, hogy minden embernek anyagilag és erkölcsileg emberhez méltó létet biztosítsunk. *A kapitalizmusnak új rendszere, a szociál-kapitalizmus az út e cél elérésére.*